

בענין היתר אכילה למשלח את השעיר ביום הכיפורים*

הרב משה הלוי שטינברג זצ"ל

כל העבודות ביום הכיפורים אינן כשרות אלא בכחן גדול, ובין היתר היה הכהן הגדול בעצמו מגריל גורל אחד לה' וגורל אחד לעזאזל, ואף שההגרלה אינה עבודה אבל היא מעכבת אחרי ההגרלה, ששחט את השעיר שעלה עליו הגורל לה' והזה מדמו ואת השעיר שעלה עליו הגורל לעזאזל שלח ביד איש עתי המדברה.

סוכות עשו לו ומכל סוכה היו מלווים אותו, הכינו לו מזון ועל כל סוכה וסוכה אומרים לו הרי מזון והרי מים (משנה יומא סז א), ופסק הרמב"ם (הל' עבודת יום הכיפורים ג ז) שאם כשל כוחו וצריך לאכול – אוכל. והקשה בחלקת יואב דאמרינן ביומא (פא א) דעינו לא הותרה מכללה רק מלאכה הותרה מכללה בעבודה במקדש, ולהרמב"ם גם עינו הותר מכללה בשליחות השעיר, והשאר קושייתו בצ"ע. ועי' ברש"י (יומא סז א) שכבר הקדימו בזה, ותיירץ שאינה דומה מלאכה להיתר אכילה בשליחות השעיר, כי מלאכה הותרה לגמרי היתר גמור משא"כ היתר אכילה בשליח שהוא רק דיחוי.

הנה מקורו של הרמב"ם הנ"ל הוא ירושלמי (יומא פ"ו ה"ד): אומר לו הרי מזון והרי מים ליפות את כוחו, למה שאין יצה"ר תאב אלא דבר שהוא אסור לו כהדא ר' מנא סלק למבקר לרבי חגי דהוה תשיש א"ל צחינא א"ל שתה שבקיה ונחת ליה, בתר שעה סלק לגביה א"ל מה עבדת ההיא דצחיותך א"ל כד שרית לי אזלת לה. מבואר מהירושלמי שזה היתר גמור ולא דיחוי כהרש"י הנ"ל וא"כ הדרא קושיית החלקת יואב למקומה.

ובפשטות יש לתרץ, כי מה שמותר להאכיל אדם אחד מסויים אין זה נקרא גדר של הותר מכללו.

אמנם לי קשה טובא ממ"ש התוס' (יומא מ א ד"ה ואזלו), שכתבו דכ"ע ס"ל שילוח השעיר אינו מעכב, וא"כ על סמך מה התירו להאכילו אם כל השילוח אינו מעכב וצ"ע. וכיוצא בהקשה בעל גבורות ארי (יומא סו ב) בהא דדרשינן "עתי אפילו בשבת" דהא לכו"ע שילוח השעיר אינו מעכב, אמאי דחי שבת, דהכי אמרינן במנחות (עב א) אי ס"ד נקצר שלא כמצוותו כשר, אמאי דחי שבת, ש"מ דדבר שאינו מעכב בדיעבד ואינו אלא למצווה אינו דוחה שבת, וכיון דשילוח השעיר אינו מעכב ואינו אלא למצווה אמאי דחי שבת. ותיירץ דדמי להא דאמרינן כיון שכבר ניתן שבת להידחות אצל שחיטת קרבן זה, ניתנה נמי לדחות אצל הקטרתו, ה"נ כיון דשני השעירים מעכבים זה את זה הו"ל של שם ושל עזאזל כחד ושחיטת קרבן לה' מהני לשל שעיר לעזאזל כאילו הוא חד, ואמרינן כיון דדחתה שחיטה את השבת לכן גם השילוח דוחה שבת. ולפי זה קשה טובא למה לי בכלל הקרא עתי אפילו בשבת, נימא הואיל ואשתרי ביה"כ אשתרי בשבת, וי"ל דכל הטעם דמותר השילוח ביה"כ משום הואיל ודחתה שחיטה, ולהגיד גם הואיל ואשתרי, הרי תרי הואיל לא אמרינן, ולכן יש צורך בפסוק להתיר בשבת. ועל פי זה מיושבת מה שמקשים על הרמב"ם שלא הביא את הדרשה עתי אפילו בשבת, כי הוא לשיטתו דס"ל במנחות נקצר שלא כמצוותו כשר ואפ"ה דחי שבת ואינו סובר הכלל דדבר שאינו מעכב ואינו אלא למצווה אינו דוחה שבת, וממילא ס"ל דהיתר של שילוח שעיר לעזאזל אינו מטעם הואיל דדחתה, ואם אין כאן תרי הואיל ממילא אין צורך בפסוק עתי אפילו בשבת, על כן שפיר אינו מביא את הדרשה הנ"ל. ובזה מתורצת הקושיא שהקשיתי לעיל, דלכן שפיר פסק הרמב"ם דאם צריך לאכול נותנים לו אעפ"י שאינו מעכב, דהרמב"ם לשיטתיה דסובר דאפילו דבר שאינו אלא למצוותו דוחה.

בענין תקיעה בשופר של עולה

הרב משה הלוי שטינברג זצ"ל

ר"ה כח א: "שופר של עולה אם תקע יצא, מ"ט עולה בת מעילה היא ונפיק לחולין". והקשה רבא "אימת מעל לבתר דתקע, כי קתקע באיסורא תקע".

הרמב"ם (הל' שופר א א) פסק: "מצות עשה של תורה לשמוע תרועת השופר בראש השנה" עיי"ש. וכך אנו מברכים "לשמוע קול שופר" ולא לתקוע, כי אילו היתה הברכה לתקוע היה כל אחד ואחד צריך בעצמו לתקוע. ואם השמיעה היא העיקר מאי קמקשה רבא כי קתקע באיסורא תקע, מאי איכפת לן הרי העיקר היא השמיעה, ועוד הרי עשה דוחה ל"ת ונאמר דעשה של שופר ידחה ל"ת של מעילה.

וני"ל דאף דהשמיעה היא העיקר והתקיעה היא רק המכשיר, בכל זאת התקיעה צריכה להיות בכשרות, ואם התקיעה היתה באיסור לא יוצאים ידי חובת השמיעה. הראיה לכך ממשנה ר"ה (כט

* כל הקטעים המופיעים כאן בשמו של הרב משה שטינברג זצ"ל לקוחים מכת"י.

(א) – "חרש שוטה וקטן אין מוציאין את הרבים ידי חובתם, זה הכלל כל שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא את המחוייב בדבר ידי חובתו", ולכאורה קשה אילו היתה התקיעה עיקר היו צריכים לשמוע מבר-חיובא, אבל כאשר השמיעה היא העיקר מאי איכפת לן מי התוקע, אלא ודאי גם הכשר המצוה צריך להיות בכשרות כדאמרינן.

ובנוגע לעשה דוחה ל"ת אפשר לתרץ לפי שיטת התוס' בקידושין (לח א ד"ה אקרוי עומר), שהקשה הירושלמי גבי חדש תדחה עשה של אכילת מצה את ל"ת דחדש ותי' בתוס' שם דגזרה כזית ראשון אטו שני, בכזית ראשון שבו הוא מקיים את העשה של אכילת מצה באמת דוחה את הלאו של חדש, אבל אם הוא לא יסתפק בכזית הראשון ויאכל עוד כזיתים ובהם כבר לא מקיים כל מצוה, לכן אמרו בתוס' שאין אומרים עשה דוחה ל"ת. וא"כ לפי"ז גם גבי שופר באמת התקיעות מדאורייתא, היינו ט' תקיעות אפשר לומר שעשה דוחה לא תעשה אבל אם לא יסתפק בהן ויתקע את המאה קולות שהן מדברנן אזי אין עשה ולכן כמו גבי חדש לא נדחה גם כאן לא נדחה.

בענין מחלוקת ר"ש וחכמים ב"כל העומד"

הרב משה הלוי שטינברג זצ"ל

יומא מט ב: "איבעיא להו שחט ומת, מה הוא שיכנס אחר בדמו, מי אמרינן בפר ואפילו בדמו של פר, או דילמא בפר ולא בדמו של פר, רבי חנינא אומר בפר ולא בדמו של פר, וריש לקיש אמר בפר ואפילו בדמו של פר, רבי אמי אמר בפר ולא בדמו של פר, רבי יצחק אמר בפר ואפילו בדמו של פר, איתיביה רבי אמי לרבי יצחק נפחא נמנין ומושכין ידיהן ממנו עד שישחט, ואם איתא עד שיזרוק מיבעי ליה, שאני התם דכתיב 'מהיות משה' מחיותה דשה".

יש להקשות, דעל המשנה הזאת של נימנין ומושכין ידיהן אמר אביי בפסחים (פט א) "מחלוקת לימשך דרבנן סברי 'מהיות משה' מחיותה דשה ור"ש סבר מהווייתה של שה, לכן הוא עד שיזרוק ולא עד שישחט, אבל לימנות דברי הכל עד שישחט דכתיב 'במכסת נפשות' והדר 'תכוסו' כלומר תשחטו. וא"כ למה לא הביאה כאן הגמ' יומא את הפסוק "במכסת נפשות" דהוי אפילו לר"ש ולא רק לפי רבנן, דהרי ר"ש אינו דורש מחיותה של שה.

שאלה מעין זו מצינן בגמ' ביצה (כ ב): "איבעיא להו, לדברי האומר נדרים ונדבות אין קרבין ביו"ט עבר ושחט מאי, ופירש"י מהו שיזרוק את הדם, רבא אמר זורק את הדם ע"מ להתיר בשר באכילה". ור"ח גרס רבה אמר, ונ"ל דאי גרסינן רבא היה קשה, הרי רבא אמר בתמורה (ד ב) "כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני", ואם כן איך אמר רבא כאן יזרוק על מנת להתיר בשר באכילה, הרי אם אין נדרים ונדבות קרבין ביו"ט לא מהני, לכן שפיר גרס הר"ח רבה. אולם לאמיתו של דבר אין כאן כלל קושיא על רבא, כי הש"ך בחו"מ (סי' רח סק"ב) קבע כלל אימתי אמר רבא לא מהני דוקא אם אף פעם אין היתר, אבל דבר התלוי בזמן שאם עבר הזמן כבר חוזר להתירו, לא אמר רבא דלא מהני. ואם כן נדרים ונדבות דוקא ביו"ט אינם קרבין אבל בחול מותר, ולכן לא נאמר הכלל אי עביד לא מהני. וגם אין להקשות דהרי זה מצוה הבאה בעבירה גם זה ל"ק דדוקא אם המצוה והעבירה באין כאחד, אבל כאשר העבירה חלפה אין כאן מצוה הבאה בעבירה.

אבל הקושיא הראשונה על הגמ' יומא עדיין במקומה עומדת. וליישב זאת, הנה בחולין (פג ב) איתא במשנה "אין כיסוי הדם נוהג במוקדשין", ומוקי הגמ' בקדשי בדק הבית, ופריך "לפרקינהו ולכסינהו" ומשני "בעינן העמדה והערכה וליכא". והקשו שם בתוס' (שם פד א ד"ה בעינן העמדה והערכה) והרי כ"ז שמפרס בני העמדה והערכה נינהו, כדתנן "שחט בה ב' או רוב ב' ומפרסת הרי היא כחי לכל דבר" ובפ' העור והרוטב מוקמין הא דשחט ב' או רוב ב' בישראל בטמאה ובנכרי בטמאה, דכל היכא שע"י השחיטה הזאת אינה מתרת באכילה הוי כחיה עד שתמות, אבל היכי דע"י השחיטה ניתר באכילה לא הוי מפרסת כחיה. ולפי"ז בקדשי מזבח הו"ל שפיר מפרסת כחיה כיון דהשחיטה אינה מתירה באכילה כל אימת שלא נזרק הדם, אבל לר"ש הסבור שכל העומד לזרוק כזרוק דמי לא הוי מפרסת כחיה.

ובתוס' חולין (פא ב ד"ה הואיל) הקשו למה לא נאמר דכל הקדשים יקבלו טומאה מחיים ונימא דכל העומד לשחוט כשחוט דמי כיון דמצוה לשחוט, ותי' דכ"ז דלא נשחט ל"א כל העומד לשחוט כשחוט דמי, כיון דאפילו אם נשחט כ"ז שלא נתקבל הדם בכוס ל"א כזרוק כ"ש דלא אמרינן כשחוט דמי. והנה בסדר העבודה ביוה"כ היה הכה"ג נותן מדם הפר על הכפורת, ואח"כ שוחט את השעיר ונותן ממנו על הכפורת, ואח"כ נותן מדם הפר על הפרוכת, כלומר בין נתינת הדם שעל הכפורת לנתינת הדם על הפרוכת התקיימה שחיטת השעיר ונתינת דמו על הכפורת, ואם נתן דם הפר על הפרוכת לפני השעיר הרי זה מעכב, ד"חוקה" כתיבי ביה. היוצא מהאמור דלאחר שחיטת הפר א"א לומר כל העומד להזות כמוזה דמי כיון דע"כ צריך לשחוט השעיר קודם, וכל העומד לשחוט כשחוט דמי לא כהתוס' הנ"ל, וא"כ מה מקשה רב אמי על ר"י נפחא מנימנין ומושכין ידיהם עד שישחט, נימא דל"ק

מידי דשפיר נכנס בדמו כאשר הפר מפרכס, ואז דינו כחי כיון דהשחיטה אינה מתירה לאכילת איש, משא"כ בפסח שפיר קאמר דאין נימנין עד שישחט דלאחר שחיטה כבר אינו חי. ואי דמפרכסת הוי כחי ז"א, כיון דהשחיטה מתירה באכילה, ואי דלא נזרק הדם הרי כל העומד לזרוק כזרוק דמי. לכן בע"כ מוכרחים לומר דכל הקושיא היא אך ורק אליבא דרבנן שאינם סוברים כל העומד לזרוק כזרוק דמי, לכן שפיר מתורצת קושייתנו, דכל הקושיא היא רק אליבא דרבנן, ולרבנן שפיר מביאים הפסוק "מהיות משה".

הקשר בין תשובה לגאולה*

הרב משה הלוי שטינברג זצ"ל

הברייתא בפסחים (נד א) מונה שבעה דברים שנבראו קודם שנברא העולם, וביניהם כסא הכבוד, התשובה, ושמו של משיח. לפי ברייתא זו מובן היטב מה שאחז"ל גדולה תשובה שמגעת עד לכסא הכבוד, וכבר התלבטו המפרשים האם יש דבר אחד שאינו מגיע לכסא הכבוד? ונראה לומר שהיות ושניהם, התשובה וכסא הכבוד, נבראו קודם שנברא העולם, לכן ניחא שאמרו שהתשובה מגיעה לכסא הכבוד, כלומר היא מגיעה ביחס לזמן הבריאה עד כסא הכבוד, שהרי שניהם נבראו באותו זמן קדמון.

ויש לברר מהו הקשר בין תשובה לשמו של משיח, מה המשותף בין התשובה לבין הגאולה. ובהקדם המבואר במדרש רבה פר' ואתחנן וז"ל: "אמר רבי יוחנן כשמתכנסין מלאכי השרת לפני הקב"ה לומר אימתי ר"ה ואימתי יוה"כ, הקב"ה אומר להם, לי אתם שואלים, אני ואתם נלך אצל ביי"ד של מטה". ולכאורה הדברים אינם מובנים, שהרי אין מברכין ר"ח תשרי מפני שמקדשין ר"ח תשרי למעלה, ואיך יתכן שבשמים לא יודעים מתי ר"ה ומתי יוה"כ עד שצריכים כולם לרדת לביי"ד של מטה? והכוונה היא כי מקדמת דנא כאשר רק התחילו ימי אלול הראשונים, פחד ויראה עברו בגופם של בני ישראל, הרבו בתפילות ובתחנונים, בלימוד תורה ובעיסוק במצוות וצדקה, פשפשו במעשיהם וחזרו בתשובה. רישומן של ההכנות הנפשיות והרוחניות לקראת הימים הנוראים למטה היה ניכר גם בשמים, שהיתה שם תכונה רבתי, "מלאכים יחפזון וחיל ורעדה יאחזון" (מתוך תפילת "ונתנה תוקף" בחזרת הש"ץ של מוסף בימים נוראים), והרגישו שאמנם הולכים ומתקרבים ימי הדין. אז בודאי לא היו צריכים לשאול אימתי ר"ה ואימתי יוה"כ. אבל ר' יוחנן ראה ברוח קדשו את תקופתנו-אנו, שבימי אלול כמעט ולא מרגישים כל הכנה וכל תכונה, אלא הכל כמנהגו נוהג, אין שוני בין ימי אלול לבין שאר ימות השנה, ולכן בזמננו שואלים בצדק מלאכי השרת אימתי ר"ה ואימתי יוה"כ, שהרי אפילו בר"ה גופא כמעט שלא ניכר שוני מימים אחרים. במקום להתרכז בתפילותינו ולעמוד בדחילו ורחימו כעבד קמיה מרא ולבקש על עצמו ועל משפחתו, על עמו ועל ארצו, לעמוד ולהתחנן שהשי"ת ימחל ויסלח לנו, במקום שהתפילות יצאו מלב קרוע ומורתח ויזעזעו שמים ושמי שמים, במקום כל אלו ישנם רבים שרואים את בית הכנסת כמקום מפגש רעים להתרועע, ובמקום קול אדיר של תפילה וזעקה אנו שומעים רעש גדול של שיחות ופטפוטים. ועל כן אין פלא בדבר שבשמים שואלים מתי ר"ה ואימתי יוה"כ, ואנשים אלו גורמים לזה שמטריחים את כל הפמליא של מעלה לרדת לביי"ד ולשמוע את הסיבה לכך.

ואמנם הפמליא של מעלה שומעים ומקשיבים לכל הדרשות, דברי התוכחה והמוסר, שמשמיעים ביום הקדוש רבנים, דיינים, ראשי ישיבות ומטיפי מוסר. על כן ראוי שייזהרו הדרשנים ולא ישמיעו דברי קטרוג על עם ישראל. די לדבר בהכללה על הצורך לשמירת עקרונות הדת והמוסר, ענייני שבת, טהרת המשפחה, חינוך וכשרות, וביותר בעניינים שבין אדם לחברו. החולאים של החברה רבים הם, אך תורתנו תורת חיים היא, ונתנה בידינו תרופה שאין צורך בהוצאות כלשהם, ואף לא בטרחה יתירה, ושמה של תרופה זו היא תשובה. ברגע אחד יכול אדם להגיע למצב שבו נמחקים לו כל חטאיו, והכל נמחל ונסלח, והחוטא של אתמול הוא במדרגה יותר גבוהה מצדיק, שהרי "במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד" (ברכות לד ב). אמנם אחד מיסודות התשובה, כפי פסיקתו של הרמב"ם הוא שיעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם, כי לרמות ולשחק משחק של יהודי כשר וטוב כלפי חוץ אפשר רק בעלמא דשקרא, אבל בעלמא דקשוט הדבר בלתי אפשרי, לכן מתקבלת התשובה רק אחרי שיודע תעלומות יעיד שזו תשובה אמיתית. ועל פי הגדרה זו נבין את התיקון שתיקן המדרש את דברי הושע הנביא שאמר "שובה ישראל עד ה' אלקיך" (הושע יד ב), ואמר המדרש "אל תיקרי 'עד' אלא 'עד'", והכוונה – על פי מה שאמרנו – היא ברורה, היינו כשהנביא קורא לבני ישראל לשוב בתשובה, הוא מתכוון שיחזרו בתשובה אמיתית, תשובה כזו שהקב"ה הוא עד שהיא אמיתית, שהרי רק אם יודע תעלומות יעיד שהתשובה מלאה ושלמה היא מתקבלת.

* דרשת שבת תשובה התשל"ט.

הרמב"ם ממשיך ואומר שמדרכי התשובה להיות השב צועק תמיד לפני ה' בבכי ובתחנונים ועושה צדקה. לא די שחזר פעם אחת בתשובה, אלא תמיד צריך האדם לזכור "וחטאתי נגדי תמיד" (תהלים נא ה), להתפלל ולעשות צדקה וחסד. לכן מוצדק לפי דברי הרמב"ם הללו מה שאנו מכריזים בימים הנוראים (בחזרת הש"ץ של מוסף) "ותשובה ותפילה וצדקה מעבירים את רוע הגזרה", לא מספיקה התשובה לבד להעביר את רוע הגזרה אלא צריך עמה גם תפילה וצדקה.

יש המצדיקים עצמם שאינם נותנים צדקה בכך שאינם רוצים לגרום לעני שיעבור על "שונא מתנות יחיה" (משלי טו כז). הנה הגמ' חולין (מד ב) אומרת שר' זירא, כאשר שלחו ליה לא קיבל מתנה משום "שונא מתנות יחיה", אבל כאשר הזמינו אותו הלך ואכל, כי אמר איתייקרו הוא דמיתייקרי בי, ופירש"י כל ההנאה שלהם ואין זו מתנה. מכאן שאם יש לנותן המתנה הנאה אין בזה משום "שונא מתנות יחיה". ובזה אפשר לפרש את הפסוק בתורה (דברים טו י) "נתון תתן לו ולא ירע לבבך בתתן לו, כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלוך בכל מעשיך", היינו כדי לסתור מכל וכל טענה מעין זו, מדגישה התורה "נתון תתן לו, ולא ירע לבבך" שמא אתה כביכול גורם שהמקבל יעבור על "שונא מתנות יחיה", על זה אל ירע לבבך, "כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלוך בכל מעשיך", ואם כן יש לך הנאה גדולה כזו וממילא אין שום חשש של "שונא מתנות יחיה", כי לנותן יש הנאה.

וכעת נוכל להבין יותר טוב את הקשר בין תשובה לשמו של משיח, היינו בין תשובה לגאולה: התשובה היא ללא ספק תולדה של חטא, כי הרי ללא חטא אין צורך בתשובה, ואם כן נשאלת השאלה למה נבראה התשובה קודם בריאת העולם, אולי לא יהיו חוטאים בעולם, ולא יהא צורך בתשובה כלל? אלא היות ו"אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא" (קהלת ז כ), לכן בצדק הכינה ההשגחה העליונה את התרופה לפני המכה. וכשם שהתשובה מקורה בחטא, כך הגאולה היא תולדה של חטא, שהרי היא תולדה של הגלות, "ומפני חטאינו גלינו מארצנו" (מתוך תפילת מוסף של ימים טובים). מכאן שהמכנה המשותף לתשובה ולגאולה הוא החטא, ושניהם היו צריכים להיבראות לפני העולם.

אכן לא רק על דרך השלילה יש מכנה משותף בין תשובה לגאולה, אלא יש ביניהם גם קשר על דרך החיוב. הנה ביום הכפורים שהוא יום סליחה ומחילה, נאמר (ויקרא טו ל) "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם", מכאן שליום הכפורים יש שתי תכונות – כפרה וטהרה. יו"כ מכפר וגם מטהר, וזאת מפני שלחטא יש שני יסודות אלו, מחד החטא מחייב כי אין חטא בלא עונש; ומאידך החטא מטמא, והיינו משום שהחוטא מעמיד עצמו בגלל חטאו מחוץ למסגרת החברה בה הוא חי, כי לכל אדם יש בדרך כלל חזקת כשרות ואמינות, אבל ברגע שעבר עבירה שיש בה עונש חמור הוא פסול לעדות, היינו הוא מאבד את חזקת הכשרות והאמינות שלו, ובכך הוא דומה לטמא שמקומו מחוץ למחנה. מכאן שהחזר בתשובה – יוה"כ לא רק מכפר עליו אלא גם מטהר אותו, היינו מחזירו לחיק החברה. כך הדבר גם ביחס לגאולה, שכל עוד היינו בגלות התייחסו אלינו כטמאים והרחיקו אותנו לגטאות מחוץ למסגרת הכללית, ורק הגאולה מטהרת את עם ישראל ומחזירה לו את זכויותיו העצמיות. וכשם שתשובת היחיד מחוללת מהפכה בנפשו במחשבתו ובהשקפת עולמו, והוא נעשה אדם אחר, ומתעלה למדרגה גבוהה מאד עד ש"במקום שבעלי תשובה עומדים צדיקים גמורים אינם יכולים לעמוד", כך גם הגאולה של עם ישראל כולו מעלה אותו למדרגה גבוהה מאד, כמו שהיה בגאולת מצרים.